

Főfai Rita

Az emberi és az ördögi

Az „*elszabadult gonosz pusztítása*”, illetve az „*ördög hegedűse*” nemcsak metaforák Váradi József legújabb, a roma holokausztról, azon belül pedig dr. Mengele és egy elhurcolt zenész kapcsolatáról szóló regényében. A mitikus elemek megelevenedése azért meglepő, mert a szöveg sokáig a történelmi események és az emberi kapcsolatok bemutatását, elemzését helyezi előtérbe, a transzcendencia és az örület beemelése azonban – bár kiélezi az ábrázolt kegyetlenséget – inkább eltávolít a megértéstől.

Váradi József harmadik regénye a budapesti szegények, különösen a nyolcadik kerületiek küzdelmeit, kitörési kísérleteit bemutató művek után ismét érzékeny témát dolgoz fel. A történelmi emlékezés mellett válaszokat is keres a könyv hátlapján feltett kérdésekre (az összetartás, szeretet, szerelem, illetve a zene gyógyító erejéről), viszont nem mindig sikerül elkerülnie a kliséket. A *Szivárvány Birkenau felett* címben implikált színeség és komorság kettőssége, valamint a borítókép drótkerítést idéző hegedűhúrja sugallta ellentét végigvonul az egész művön, változó feszültséggel. A koncentrációs tábor világa nem „csupán” borzalmas, hanem egyenesen pokoli – a holokauszt-irodalom jól ismert ábrázolásmódjával találkozhatunk ezúttal is. Ezzel szemben a főszereplő hegedűvirtuóz, Ágoston visszaemlékezései a boldog szerelmet villantják fel egy-egy történés, tárgy vagy szó kapcsán. Ez a módszer a mű erőssége, az analepszisek giccsbe

hajló idillje, a klisék halmozása azonban felszínessé, a feleség egysíkú karaktere (csak annyit tudunk meg róla, hogy gyönyörű és kedves) pedig személytelenné teszi azt az állapotot, amelybe a főhős szüntelenül visszavágynak. Az élmények mellett a jellemek is egymás inverzei: míg a fogva tartók mind bestiálisak, a foglyok szinte kivétel nélkül tisztességes, szelíd, egymást segítő karakterek. Az áldozatok ártatlanságát bizonyító, az olvasó szimpátiáját célzó gyakori jelzők („szomorú”, „halk”, „kedves” stb.) egybemosásuk alakjukat, nem érzékeltetik a megpróbáltatások hatását a személyiségre.

Ennek ellenére a szöveg sokszor nagyon emberi, sőt, zsigeri. Ezek azok az apró jelenetek, amelyek a kegyetlenségre adott emberi válaszokat és azok következményeit mutatják be: ide sorolhatók Ágoston testi reakciói a lelki és mentális gyötrelme, az emberi kiszolgáltatottság és megalázottság naturalisztikus leírásai a latrinánál, azok a képek, amikor a foglyok éhségükben a kihányt kolbászra vetik magukat. Egy másik alkalommal az apa mérhetetlen éhségében fia halálakor is csak az evésre tud gondolni, vagy mindenkinek egyszerre kell megfordulnia a priccsen, olyan sokan fekszenek rajta. Ezek a részletek nemcsak húsba vágóan, érzékletesen, keresetlenül mutatják be a szereplők helyzetét, hanem kapcsolatot is létesítenek köztük és a befogadó között.

Szintén a mű javára írható a szökés tervezgetésének és kivitelezésének jól adagolt feszültsége. A lágertestvérek csapatmunkája sokkal hihetőbben érzékelteti a könyvben gyakran hangsúlyozott összefogást. A foglyok sokféleségét bemutató kezdőjelenet ugyanis, bár fontos információkat hordoz, leckefelmondó jellege miatt hamar zavaróvá válik. A „nevelő” párbeszéd, a tanulságok sugallása vagy kimondása néha egyenesen didaktikus, például az idős férfi bölcsességeknek szánt közhelyei. Ez a jelenetsor, illetve a tábori élet ismertetése (szelektálás, tetoválás, Dávid-csillag, krematórium stb.) kevés újat mond annak, aki egy kicsit is tisztában van a témával. Éppen ezért szerencsés a Merkava-testvériség beemelése, amely a cselekmény révén adagolja az információkat, például amikor arról mesélnek, hogy egy másik táborból való

szökés alkalmával benzinbe áztatott dohánnyal tévesztették meg a keresőkutyák szimatát. A párbeszédék és a körülményekre adott reakciók életszerűbbek, gördülékenyebbek, amikor a lágerestvérek interakcióját mutatják be.

Ebből a húsba vájó erőből veszít a mű, amikor a főhős és Mengele kapcsolata kerül előtérbe. Viszonyuk egy Paganini-analógián alapul, ahol Mengele testesíti meg az ördögöt, Ágoston pedig a hegedűsévé válik, mivel játszania kell neki az emberkísérletek elvégzése alatt. Sajnálatos, hogy a regény nem képes megragadni az ebben rejlő potenciált, nem mélyíti el kellően az egymásra, illetve a zenére gyakorolt hatásukat. Valójában az „ördög hegedűse” frázison kívül semmilyen viszony nem alakul ki kettejük között: Ágoston szerint „gonosz” ember nem élvezheti a szépet, nem értheti meg a zenét, ezért szüntelenül megkérdőjelezi, hogy a rettegett orvos egyáltalán befogadhatja-e művészetét. Még kérdésesebb Mengele ábrázolása, mely kezdetben a történelmi hűségre törekszik, pontosan leírja megjelenését és szokásait, illetve kísérleteit, majd egyre démonibbá és kultikusabbá válik az ördög képének beemelésével. Mengele ugyanis egy démonnal társalog, amelyről nem lehet eldönteni, hogy transzcendens elem-e, vagy a regény vége felé bemutatott skizofrénia tünete. Az orvos kezdetben az ördög utasításait követi, később azonban ő maga válik azzá: *„Agyában a vér felforrósodott, a belsejét feszítő, valamit mindig mormoló ördög most kitörni készült belőle. Elordította magát a pokol leggonoszabb bugyrából feltörő, démonikusvá változó, eltorzult hangon... Kezdtett átváltozni, tudta, hogy már nincs visszaút.”* E ponton felmerülhet a híres vita, amelyben Hannah Arendt a holokauszt-irodalom kapcsán óva int a gonoszság mitologizálásától, mivel szerinte a démonizálás, bár a tett súlyát hivatott növelni, óhatatlanul kultuszt is teremt. Ezt az érvet támasztja alá a regényben Mengele is, aki büszkén definiálja magát ördöggként, már-már bóknak véve a démonizálást. Ugyanakkor a személyét bemutató túlzások miatt több alkalommal is groteszk, karikatúraszerű figuraként működik. És akár a valós vagy képzelt ördögnek engedelmeskedik, akár az egész

tábort tartja rettegésben, a gonoszság megtestesítőjén túl karaktere ritkán mutat emberi jegyeket, pedig ez a szöveg előnyére válhatott volna.

A *Szivárvány Birkenau felett* jól átgondoltan, alapos kutatómunkát követően közelít a roma holokauszt témájához. Ennek ellenére azonban számos olyan prózapoétikai megoldást tartalmaz, amelyek miatt a szöveg több helyen közhelyessé vagy sematikusává válik. Pedig kellő potenciált rejtett magában ennek a fontos diskurzusnak a gazdagítására, melyek többnyire kihasználatlanok maradtak.

Váradi József: *Szivárvány Birkenau felett*. Libri Kiadó, Budapest, 2019.

MUNKÁCSY MIHÁLY (1844–1900) festménye
(Forrás: wikimedia.org)